

ISSN 1312-2142

ЧЕТОВОДНА ПОЛИТИКА

**НОВИ ПРИНЦИПИ
И ПОДХОДИ В
СЧЕТОВОДСТВОТО**

Списание за прилагане
на международните
счетоводни
и одиторски
стандарти в България

**ЗА СЧЕТОВОДНИЯ ПРИНЦИП НА ПРЕДИМСТВО
НА СЪДЪРЖАНИЕТО ПРЕД ФОРМАТА**

НОВОТО ИЗДАНИЕ
“МЕЖДУНАРОДНИ СТАНДАРТИ ЗА ФИНАНСОВО ОТЧИТАНЕ 2010”

ПРОМЕНИ В МСС 38 НЕМАТЕРИАЛНИ АКТИВИ

**АКЦИОНЕРНИТЕ И ЛИХВАРСКО-КРЕДИТНИТЕ
ДРУЖЕСТВА ПРЕЗ ВЪЗРАЖДАНЕТО
И ТЯХНОТО СЧЕТОВОДСТВО.
ОПИТЪТ НА ПЛОВДИВСКИТЕ
И САМОКОВСКИТЕ ВЪЗРОЖДЕНЦИ**

5-6 | 2010

ТЕСТ ЗА ПРОВЕРКА НА ЗНАНИЯТА ПО МСФО

Акционерните и лихварско-кредитните дружества през Възраждането и тяхното счетоводство. Опитът на пловдивските и самоковските възрожденци

Доц. г-р Иван Русев

Търговските книги („тефтерите“) „... трябва да са написват без да са оставят ненаписани редове, празни места или притурки в краищата им. Доро [докато] не се е почнало да са пише Дневника, той треба да са нумерува от нарочно определения чиновник от Търговското съдилище; Също тъй и в окончанието на всяка година, този дневник треба да са приглежда от речений чиновник, в присъствието на търговеца, който ще го представи, без да може този чиновник, по каква да е причина, да узнае (види) съдържанието на речената книга“¹.

Така гласи чл. 5 на Османския търговски закон от 1850 г. Разпорежданията на Закона са категорично строги и конкретни по отношение на воденето на счетоводната документация — това е приоритетна в него тема, разгледана още в самото му начало. Тефтерите са „огледалото“ на дейността на търговеца и на търговското дружество, които могат да бъдат използвани като доказателство в Търговското съдилище. И веднага след темата „За търговските книги“ (Отделение второ) законодателят се спира най-подробно на друга основна тема — „За дружествата“ (Отделение трето), където са пред-

ставени трите вида търговски дружества — събирателните, командитните и безименните (акционерните).

Най-детайлно внимание е отделено на безименните (акционерните) дружества, разгледани в 30-тина члена (разделът е от чл. 20 до чл. 52)². Те не носят името на съдружниците си, а се именуват „от вида на своето предприятие“ (чл. 20, 21); капиталът им се разделя на акции (чл. 25); особено важна е разпоредбата, съгласно която за създаването на този вид дружества е необходима „Императорска заповед“, с която се одобряват и потвърждават условията, залегнали в учредителния договор, „ако не са противни на обществените интереси на Държавата“ (чл. 28). Акционерните дружества също водят собствено счетоводство — владееенето на акциите се отразява в „книгите на дружеството“ (чл. 27); дейността на дружеството се доказва чрез представянето на техните „книги и кореспонденция“ (чл. 38). Османският търговски закон регламентира акционерните дружества в страната като модерни и напълно съобразени с последните в Европа изисквания към този вид търговски структури, а нуждата от „Импера-

торска“ (султанска) заповед при учредяването им е доказателство за тяхната важна обществена значимост. Българинът възрожденец добре познава този закон и се стреми към неговото стриктно прилагане. Това е още една стъпка към усвояването на европейската търговска модерност през епохата, тъй като Османският търговски закон заимства основните си идеи и постановки от френското търговско законодателство от началото на XIX в. А френското законодателство, най-широко разпространеното из „Стария“ континент през първата половина на века, обобщава опита на една еволюция, започнала още в предходните столетия.

Корените на модерните акционерни дружества могат да се търсят още в XVI—XVIII в. в страните на Западна Европа, първи преминали през прехода на „Генералната трансформация“ — Англия, Холандия, Франция. Първоначалните опити за създаване на такива структури са направени именно в Англия в средата на XVI в., когато се появяват търговски сдружения с широко участие, снабдени с „кралски акт“. Такава е „Московската компания“ от 1553 г., в която се

включват от 200 до 240 търговци. Капиталът ѝ е разделен на 240 равни дяла по 25 лири стерлинги всеки. Компанията екипира 3 кораба, които са изпратени да открият и прокарат търговския път към Североизток. През февруари 1555 г. тя придобива права на юридическо лице с акт на кралица Мария и на крал Филип. Впоследствие опитът от *„Московската компания“* е използван при откриването на множество нови морски компании, най-известната сред които е *„Източноиндийската английска компания“*, създадена с харта на кралица Елизабет през декември 1600 г.³

„Източноиндийската английска компания“ получава монопола върху английската търговия с Индия. Тя се ръководи от множество управители и помощници, притежава собствен флот, армия, чиновници, съдии, сече монети, дори има правото да води самостоятелна политика — да воюва и да сключва мирни договори. Капиталът ѝ, също разделен на дялове, възлиза на 55 000 лири стерлинги⁴.

По подобен начин е устроена *„Холандската източноиндийска компания“*, съперница на английската. Другите европейски търговс-

ки компании от същото време (XVII в.) заимстват устройството на английските и на холандските. Това са първите прототипи на модерните акционерни дружества. Съществената разлика се състои в това, че техните съдружници (акционерите) все още нямат никакво участие в управлението на компаниите, които са по-скоро политически инструмент на правителствата през епохата на абсолютизма. Самият термин *„акция“* (actie) възниква най-напред в Холандия и след това се разпространява из Европа⁵.

Първите френски морски компании се появяват в началото на XVII в. — *„Африканската компания“* (1600 г.) с разделен на 24 дяла капитал, *„Компанията на господарите на американските острови“* (1625 г.) и др. Но големият разцвет на френската търговия и в частност на тези нови структури се свързва с дейността на Жан-Батист Колбер (1619—1683 г.) — финансов министър от времето на Луи XIV, когато е създадена мощната *„Френска източноиндийска компания“*. Началото ѝ е поставено с кралски указ през август 1664 г., а предвиденият капитал възлиза на 14 млн. ливри, разделен в акции по хиляда ливри всяка. И

през XVII в., и през XVIII в. френските крале и техните служители са тези, които направляват компанията. В края на „Стария режим“, особено по времето на Луи XVI, френските акционерни дружества нарастват най-много на брой и се разпространяват както в търговията, така и в индустрията. Обособяват се два вида сдружения — „частни“ и „привилегировани компании“, вторите тясно подчинени на волята и интересите на кралската власт⁶.

Този кратък преглед на ранната еволюция на акционерните дружества обяснява защо и в модерната кодификация на търговското право (Наполеоновият „Код дьо комерс“ от 1807 г.) е запазено изискването за получаване на разрешение от страна на най-висшата власт в страната (скрепено със съответния акт) при откриването на нови акционерни дружества. Повелява го традицията, макар че през XIX в. на европейските пазари преобладават не „кралските“, а частните пазарноориентирани инициативи. Именно оттам това положение „преминава“ в Османския търговски закон от 1850 г. и неговото спазване, понякога стриктно и буквално, се съблюдава от българските възрожденски стопански дейци.

Но има и изисквания, останали завинаги в „Стария режим“, като това за ограничените права и повишените отговорности на акционерите (кралските администратори са истинските управници на компанията) — дори понякога акционерите са били задължавани да влагат допълнителни капитали в касата под заплахата, че ще бъдат отстранени от дружеството⁷.

Френските акционерни дружества стриктно водят собствено **счетоводство**, съобразно традициите и изискванията на законодателството. Доказват го запазените счетоводни книги на тулузките мелничарски дружества от края на XVIII и началото на XIX в. — регистри за разпределение на печалбите и регистър с решенията на „Съвета на регентите“ от 1785—1817 г. Начинът, по който се води счетоводството и се поделят приходите, остава непроменен още от Средновековието и е красноречиво доказателство за устойчивостта на традициите в тези всъщност модерни търговски структури — правото на мелене (1/16 от зърното на клиента) се внася в дружествената каса и се поделя между съдружниците всеки месец приблизително по равно. Променят се само някои

термини — като например новата думичка „акционер“ се налага все по-често през „революционните години“, за да замени старата такава (*“parier”*), която напомня за „феодалните времена“. Никакви съществени промени в структурата и в дейността на френските акционерни дружества от онова време (та чак до средата на XIX в.) не съпътстват тези малки терминологични промени. Едва през 40-те години на XIX в. тулузките мелничарски дружества заменят дивидентите в натура с дивиденди, изплащани в пари на техните съдружници⁸.

Българският опит в акционерното дело заимства от европейския и, макар да му отстъпва по мащабност на реализираните проекти, се появява във време, в което в Европа широко се разпространяват частните пазарноориентирани акционерните дружества — средата на XIX в.

През епохата на Възраждането в българските земи се наброяват над 50—55 положителни инициативи за създаване на лихварско-кредитни и акционерни дружества, т.е. на дружества на капитала за търговско-промишлена и кредитна дейност. Единственото засега ця-

лостно изследване за историята на акционерното дело у нас през Възраждането е направено от икономиста Стоян Бочев и е публикувано през далечната 1926 г.⁹ В своята студия Бочев посочва 42 примера за основаване на акционерни дружества в българските земи, подредени в хронологичен ред от 1848 до 1875 г., според датите на възникване или на оповестяване на различните дружества. Всички автори след това се позовават на публикацията на Ст. Бочев, дори не винаги да я цитират¹⁰. В резултат на прецизен преглед на наличната литература, както и на собствени проучвания, считам, че техният брой е по-голям (около 55)¹¹, като не е изключена възможността за издирването в бъдеще на нови данни за наличието на подобни инициативи през епохата.

Като по-крупни сред възрожденските акционерни и лихварско-кредитни дружества се открояват: Българско търговско парапловно съдружество „Провидение“, Цариград, (1862 г.); Дружество на колата, Ниш — София, (1868 г.); Българска банка „Звезда“, Варна, (1863 г.); Дружество на колата, Русчук — Плевен, (1864 г.); Българско търговско дружество, Варна, (1869 г.); Българско заемателно дружество

„Напредък“, Цариград, (1871 г.); Българско търговско дружество, Тулча, (1872 г.); Странно търговско дружество „Напредък“, Плевен, (1875 г.) и др. Някои от тези дружества продължават да съществуват и след Освобождението (1878 г.): Българско търговско дружество, Тулча — Варна; Българско печатарско дружество „Промислене“, Цариград (преместено през 1878 г. в София); Странно търговско дружество „Напредък“, Плевен¹².

Българските лихварски и акционерни дружества през Възраждането се създават и действат в един доста обширен географски район, в който влизат почти всички поголеми и по-развити в икономическо отношение български градове, а така също и някои големи градове извън страната, в които през тази епоха живеят немалък брой заможни и предприемчиви наши сънародници. Дружествата се създават и действат в следните центрове: Варна, Стара Загора (Ески Захра, Железник), Сливен, Бургас, Цариград, Браила, Пловдив, Ниш, София, Русе (Русчук), Търново, Самоков, Букурещ, Татар Пазарджик, Габрово, Копривщица, Тулча, Перущица, Плевен, Пирдоп и Гюргево. Естествено техният брой е най-го-

лям в Цариград, където живее най-многочислената българска колония, числяща според различните данни между 30 и 60 хил. българи.

Поради липса на достатъчно информация за близо половината от тези дружества, на този етап не може със сигурност да се каже дали са създадени и дали са работили или само е имало идея (проект) за тяхното създаване. През Възраждането се утвърждава практиката в българския периодичен печат, наред с другото, да се оповестяват всички по-крупни стопански инициативи на българите. Поради това възрожденската преса се превръща във важен източник на сведения за историята на лихварските и акционерните дружества през епохата. Но в повечето случаи се публикуват съобщения, че едно или друго дружество е създадено или че предстои да бъде създадено, без да последват в следващите броеве други съобщения за неговата по-нататъшна дейност. Следователно, не можем със сигурност да твърдим, че такова дружество е създадено и че то изобщо е просъществувало за някакъв период от време. Изключения правят само някои по-крупни фирми за търговско-промишлена и кредитна дейност, които периодично публикуват съобще-

ния за извършената от тях работа — **годишни равностетки**, направени промени в ръководствата и пр. Малко са и дружествата от тази епоха, от които са запазени някакви документи, отразяващи тяхната дейност. А документите все пак си остават най-надеждните източници на историческа информация. Сред тези, за които със сигурност се знае, че са създадени, има и такива, които просъществуват за кратко време, или такива, които са създадени с определена цел, но в процеса на работа, притиснати от конкретните обстоятелства, насочват своята дейност в друга посока. Обикновено акционерните дружества си поставят търговски, производствени или други цели, но, за да увеличат своя начален капитал, започват да се занимават с лихварство и така се превръщат в лихварски.

Въз основа на документите и на наличната до момента литература се очертава известно разнообразие сред дружествата на капитала, действали у нас през Възраждането. Това разнообразие се дължи на **различното и специфичното в организацията и дейността на отделните фирми**. Една част от тях са създадени или замислени да бъдат създадени като акционерни, с конкрет-

ни производствени цели. Такава е например *„Българската дружинка за памучни работи“*, иницирана в Пловдив през 1863 г. от д-р Иван Богоров. *„Дружинката“* си поставя за цел да построи фабрика за памучни прежди. Или *„Дружеството“* за построяване на фабрика за захар в София, което през 1866 г. решава да събере необходимите 200 000 гроша чрез разпродажбата на 800 акции по 250 гроша.

Друг вид дружества, които също си поставят производствени цели, според наличната информация, не могат да бъдат установени под каква форма съществуват — като акционерни, като събирателни дружества или като кооперации. Такава е например създадената през 1848 г. в Стара Загора *„Компания за абаджийска стока“* (Х.М.И.С.). Такива са още: *„Дружеството за желязопроизводство“* в Самоков (1869 г.), *„Българското тухларско дружество“*, Цариград, (1872 г.), *„Винарското дружество“*, Перущица, (1874 г.) и др.

Трети вид дружества са акционерни и се занимават основно с лихварство и банкерство, независимо че някои от тях са създадени с други цели: Българска банка *„Звезда“*, Варна, (1863 г.); Безименно търговско дружество *„Румели“*,

Варна, (1868 г.); Безименно търговско дружество „Бъдъщност“, Габрово, (1871 г.); Българско заемателно дружество „Напредък“, Цариград, (1871 г.)¹³ и др. Към този вид могат да се отнесат близо 14 акционерни дружества, в това число и едни от най-крупните през епохата.

Четвърти вид дружества също се занимават с лихварство, но за разлика от предишните не са организирани на акционерен принцип, а най-често под формата на събирателни дружества. Към този вид спадат двете големи сливенски лихварски дружества от 40-те — 60-те години на XIX в.: „Сливенско содружие“ („Содружие на Миропоможый степь“) и „Компания лихвена“.

В отделна пета група попадат всички онези акционерни дружества от Възраждането, чиито цели не са свързани нито с лихварство, нито с някакво конкретно производство. Те са повече от 20 на брой. Значителна част от тях се занимават с търговия: „Търговско дружество“, Бургас, (1850 г.); „Търговско българско дружество“, Цариград, (1860 г.); Българско търговско парапловно дружество „Провидение“, Цариград, (1862 г.) и др. Други си поставят за цел създаването на пе-

чатница и отпечатването на вестници и книги — „Българска пчела“, Браила, (1862 г.); Българско печатарско дружество „Промышление“, Цариград, (1870 г.); „Акционерна книгопечатница“, Самоков, (1871 г.) и др. Трети се насочват към транспорта — „Дружество на колата Ниш — София“, (1863 г.); „Дружество на колата Русчук — Плевен“, (1865 г.). Четвърти се насочват към хотелиерството, пети — към идеята за създаване на театър, шести и седми — към лотарията и застрахователното дело.

Следователно, очертава се твърде широк спектър от цели и задачи, които дружествата на капитала у нас през Възраждането си поставят при своето възникване — от модерните и скъпите за времето производства през лихварството, търговията и транспорта до културно-просветните инициативи. Всичко това говори за наличието в развиващото се българско общество от средата на XIX в. на множество реални потребности от стопански и нестопански характер, които тези нови структури са призвани да задоволят. Дори рискът от липсата на достатъчно правни гаранции в условията на Османската империя не е в състояние да спре през този период явния стремеж на

предприемчивия българин към сдружаване. Чрез сдружаването се натрупват по-големи суми капитал, необходими за постигането на вече набелязани задачи.

Някои важни особености в дейността и управлението на възрожденските акционерни дружества правят впечатление още на пръв поглед — все още не е оформено разбирането, че акцията е нещо отделно от акционера (акциите са именни); на личността на акционера се отдава важно значение (в някои дружества дори се предвижда конкретна взаимопомощ, в случай че някой акционер почине); като върховно управително тяло се налага „Общото събрание“, членовете на което често се подменят; водещ е принципът, че решават акционерите, а не акционерният капитал (не се спазва пропорционалността — за повече притежавани акции се дават по-малко от полагащите се гласове); макар че се създават на етнически начала, в много от дружествата има смесено участие (най-вече българско и турско) с цел да се спечели благоволенieto на властта и пр.¹⁴ Всички тези особености се обясняват с все още силните традиции и патриархални устои на българското

възрожденско общество. Редом с тях обаче дейността и организацията на акционерните и лихварско-кредитните дружества е изпълнена и с много нови модернистични елементи — съобразена със закона структура; наличие на устави и правилници; редовни обяви за „Общи събрания“, за набиране на нови акционери, за промени в управлението, годишни равностетки, помествани в пресата; стриктно водене на счетоводството и т.н.

Особено внимание се отделя на **счетоводството**. „Писарите“ и „касiererите“ са сред основните членове на управите на дружествата, които ежегодно се сменят. Те поемат най-важните отговорности и като правило са личности, ползващи се с авторитет и уважение, които притежават много добра счетоводна подготовка. Липсват специални проверителни (контролни) органи, а сметките се преглеждат от избрана от „Общото събрание“ комисия, която веднага докладва резултатите от проверката¹⁵.

Интересни примери за прилагане на модерна организация и счетоводство се срещат в дейността на **пловдивските акционерни дружества** през епохата на Възраждането и в първите години след Ос-

вобождението (1878 г.). Първият „досег“ на пловдивския стопански и културен център с акционерното дело се осъществява непосредствено след Кримската война (1853—1856 г.), когато в града е установен клон на Отоманската банка. Банката е създадена през 1856 г. на акционерен принцип основно с английски капитали. От 1863 г. в нея се вливат и френски капитали. Централата ѝ е установена в турската столица, но се изграждат клонове в големите градове на Европейска Турция — Солун и Пловдив, а през 1875 г. е открит клон и в Русе¹⁶.

През 1873 г. големият български търговец и дарител Евлоги Георгиев проучва възможностите за създаване в Пловдив на банка на акционерен принцип, но за съжаление липсва по-подробна информация за това начинание¹⁷.

С Пловдив и с името на д-р Иван Богоров се свързва един от най-големите проекти за създаване на акционерно дружество у нас през Възраждането — дружество, което да събере нужния капитал за изграждане на фабрика за тъкане на памучни платове. Уви, и тази идея остава нереализирана, но мащабите на нейния замисъл впечатляват цялото българско възрожденско

общество. Във връзка с нея инициаторът ѝ Богоров прави най-широката през онези години реклама на ползите от търговското сдружаване, в частност от акционерното дружество, популяризирана в поредица от негови публикации¹⁸. Началото е поставено през 1863 г. Първоначалният замисъл е за набиране на капитал от 250 000 гроша, разделен на 500 акции по 5 лири всяка (при основен курс: 1 турска лира = 100 гроша). След това „сермията“ (капиталът) се фиксира на 2000 лири, замисля се дори увеличение до 5000 лири. В рекламната кампания се използват и счетоводни „аргументи“ — през 1866 г. в изданията в Русе вестник „Дунав“ е публикувана равностметка, показваща, че при едноседмично обработване на 750 оки (1 тон) памук се получава чиста печалба от 1820 гроша¹⁹. За идеята е спечелена подкрепата на властта — споменава се съпричастността на пловдивския управител, на великия везир, на министри, дори на самия султан. По ред причини обаче проектът не е осъществен и от него остават само подробните теоретически разработки на д-р Иван Богоров, който по добре познатия и до днес „български“ сценарий си спечелва с начинанието повече недо-

брожелатели, отколкото поддръжници²⁰.

Впрочем ето какво отбелязва в своите спомени д-р Богоров по повод на „Пловдивско-памучната дружина“: *„Сетне са наех ... та наредих една търговска дружина с акции, за да направи в Пловдив една фабрика да са тъкат американски платна, за което лутах тъкмо две години. Най-сетне са завърнах в Цариград, предадох сметките за помененото предприятие, което не може да сполучи, че акциите му не са изпродадоха”*²¹. От тези думи на Иван Богоров е видно, че, макар и нереализиран докрай, проектът има водена собствена **счетоводна документация**. Ако можем да се доверим на инициатора му, то той провежда в османската столица срещи с влиятелни личности: *„По причина на памучната фабрика бях се явил в Цариград пред някои наши и няколко пъти пред същия султанов зет...”*²².

Причините за неуспеха на дружеството са поне няколко. Реколтата през онези години е слаба, а памукът не успява добре да узрее. Основната причина обаче е свързана с трудностите, които Богоров изпитва при продажбата на акциите и събирането на капитала. По-

твърждава се правеното и друг път заключение, че в годините преди Освобождението (1878 г.) пловдивските стопански дейци (а и не само пловдивските) избягват да влагат капиталите си в промишлени предприятия²³ заради несигурността и липсата на достатъчно гаранции в Османската империя за такива начинания. Д-р Иван Богоров се отчайва и отказва от идеята, тъй като не успява да продаде акциите. През 1864 г. той пише на Н. Геров, че е продал във Влашко едва 400 акции, а специално е пътувал дотам с тази мисия²⁴.

Първият реализиран проект за създаване на акционерно дружество в Пловдив е анонимното кредитно дружество „Пчела“. Създадено е през 1872 г. с търговски цели. До края на десетилетието капиталът на „Пчела“ нараства до 90 000 гроша и основно се раздава под формата на заеми на членовете на дружеството — занаятчии и търговци от града²⁵.

Дружеството има устав и правилник към него, издадени във формата на отделна брошура. Негов висш орган на управление е „дружественото събрание на акционерите“, чиито решения са задължителни за всички, дори за дружествените управители. Сред членовете

се поощрява дарителството в полза на „народни заведения“. Тези дарения се съхраняват в касата с по-висока лихва²⁶.

Революционното течение (т.н. „млади“) в Пловдив са инициаторите за създаването на „Пчела“. Касиер на дружеството е Костаки Пеев, който е един от изявените членове на Пловдивския революционен комитет, основан в края на м. май 1869 г. Други членове на местния революционен комитет като Душо Хаджидеков, Григор поп Божков, Илия Калев, Кочо Честименски (едно от големите имена на Априлското въстание) са също част от ръководството на „Пчела“²⁷.

Интересна личност е Костаки Пеев (1843—1920 г.) — човек, проявяващ определен афинитет към новостите, винаги заставащ в центъра на събитията в бурната епоха, в която живее. Пеев е изявен стопански деец — започва като занаятчия, впоследствие стига до авторитетния пост на първомайстор на кожухарския еснаф в Пловдив, захваща се с търговия. Очевидно добре владее модерната счетоводна теория и практика, след като в млада възраст (едва 28—29-годишен) е избран за касиер на дружество „Пчела“. Костаки се изявява

и с обществена активност още преди 1878 г. — освен членуването в тайния революционен комитет, той е член на църковното и на училищното настоятелство в Пловдив. След Освобождението е първият избран кмет на града (19 декември 1878 г. — 12 септември 1880 г.), два пъти е избран за народен представител, подпредседател е на Пловдивската търговско-индустриална камара, а впоследствие е обявен за неин почетен председател.

Дейността на „Пчела“ е видна чрез операциите, описани в **счетоводните ѝ тефтери**. Дружеството финансира Пловдивското читалище, което също е основно средище на „младите“ в града. След Освобождението се появява твърдението, че капиталът на „Пчела“ е използван за революционни цели и по-специално за подготовката на Априлското въстание, но липсват конкретни доказателства в подкрепа на това. Може би догадките идват от факта, че по време на въстанието, поради съмнения, турската власт арестува ръководството на дружеството и част от неговите членове²⁸.

През 1883 г. „Пчела“ приема нов устав и си поставя нови цели: „да улеснява развитието на местната индустрия и търговия“.

Капиталът на дружеството се увеличава до 1 000 000 златни лева. През 1884 г. то открива фабрично предприятие за производство на сапун²⁹.

Възрожденските традиции на Пловдив в акционерното дело получават своето продължение след Освобождението (1878 г.) не само чрез възстановяването на „Пчела“. Други 6 търговски акционерни дружества са създадени в града до края на XIX в.: „Промисленост“ (1881 г.), „Лоза“ (1882 г.), „Южнобългарско земеделско акционерно дружество“ за закупуване на модерна земеделска техника и с капитал 1 500 000 гроша (октомври 1881 г.), Спестовно дружество „Постоянство“ (1884 г.), Българско търговско-винарско дружество „Извор“ с основен капитал 100 000 лева и 255 акционери (1890 г.), Акционерно дружество „Захар“ с основен капитал 2 000 000 златни лева. В областта на кредита и банковото дело доминиращи в Пловдив са позициите на френския капитал³⁰.

Акционерните дружества „достигат“ и до възрожденски Самоков. Инициативите за създаване на подобни модерни структури в града се свързват с желязопроизводството и книгопечатането — едно

вече традиционно към средата на XIX в. производство за селището и района и една нова модернистична област, в основата на която стои самоковската възрожденска интелигенция.

Идеята за създаване на акционерно дружество за желязопроизводство в Самоков възниква в края на 60-те години на XIX в. Налагат я обстоятелствата — засилената конкуренция на внасяното от Европа желязо, което е по-качествено и по-евтино от самоковското. Инициативата на самоковските желязопроизводители е подкрепена и от властта, понеже желязото може да се използва за производство на оръжие³¹. Липсата на съгласие сред 18-те собственици на самокови в града обаче довежда до провал на идеята за учредяване на такова акционерно дружество³².

Организацията за създаването на Акционерна книгопечатница в Самоков датира от началото на 1871 г. Инициират я Димитър Х. Смрикаров и дейците на градското читалище. Целта е да се издадат 2000 акции по 1,5 турски лири всяка (150 гроша) и, след като се продадат, да се събере нужният капитал за изграждане на книгопечатница в града. Разгласата бързо е направена не само в Самоков, а и

в по-далечните Пловдив, София, Дупница и Кюстендил, като от Дупница организаторите дори получават потвърждение за готовност на местните да се включат в начинанието³³. Уви, и този проект остава с неизвестен край.

Макар и нереализирани, двата самоковски опита за създаване на акционерни дружества в града преди Освобождението (1878 г.) доказват, че в него живеят интелектуалци, „открити“ за модерното търговско поведение на епохата. Такъв типичен пример е Димитър Хаджииванов Смрикаров (1810—1876 г.) — наследствен търговец, като млад е послушник в Рилския манастир, а впоследствие е ученик в Габрово и в Самоков при Неофит Рилски. Отдава се на търговската професия и я практикува в Самоков, Дупница, Сараево, дори стига до столицата Цариград, където почива на 10 януари 1876 г.³⁴ Смрикаров е един от тези възрож-

денци, за които търговията е просветна интелектуална дейност, предшествана от дълго и задълбочено учене и усвояване на търговските знания. Показва го с издателската си дейност, която съпътства търговската му. През 1874 г. той издава в Правителствената книгопечатница в Белград книгата: *„Додатъци на Златния извор или различни економически, поучителни и многополezni наставления за домостроителство, готварство и лекарство“*.

Интересни примери за модерна организация и счетоводство се срещат и в дейността на акционерните дружества, създадени през Възраждането в **Сливен, Варна, Габрово**, сред българската общност в столицата **Цариград**, в емигрантските центрове извън империята и т.н., на които ще се спрем в следващата статия на рубриката.

БЕЛЕЖКИ

1. Арнаудов, Хр. Пълно събрание на Държавните закони, Устави, Наставления и Високи заповеди на Османската империя. Цариград, „Бал-капан хан” № 19, Т. I, 1871, с. 129.

2. Пак там, с. 131—135.

3. Sicard, G. Aux origines des sociétés anonymes. Les Moulins de Toulouse au Moyen Age. Paris, 1953, p. 341—342.

4. Bonassieux. Les grandes compagnies de commerce. Paris, 1892, p. 102.

5. Sicard, G. Aux origines des sociétés anonymes ..., p. 342.

6. Ibidem, p. 343—348.

7. Ibidem, p. 347—348.

8. Ibidem, p. 349—353.

9. Бочев, Ст. Акционерното дело преди Освобождението ни. — В: Цанков, Ал., Д. Мишайков, Ст. Бочев. Акционерното дело в странство и у нас. София, 1926, с. 213—267.

10. Виж например: Натан, Ж. Стопанска история на България. София, 1957, с. 205—206; Косев, К. За капиталистическото развитие на българските земи през 60-те и 70-те години на XIX в. София, 1968, с. 139—142; Икономиката на България до социалистическата революция. Под ред. на акад. Ж. Натан. Т. I, София, 1969, с. 276; История на България. Т. VI (1856-1878 г.). София, 1987, с. 65; и др.

11. Русев, И. Фирми и манифактури в Сливенско-Котленския район през Възраждането. В. Търново, 1996., с. 30—32.

12. Бочев, Ст. Цит. съч., с. 263.

13. През 1872 г. „Напредък” открива Сарафска банка в Цариград.

14. Бочев, Ст. Цит. съч., с. 264—267.

15. Пак там, с. 265.

16. Запрянова, Св. Опити за създаване на модерна кредитна система в Пловдив. — В: Сб. „Пловдив по пътя към модерния свят”. Сборник с доклади от Национална научна конференция с научен ръководител проф. А. Пантев, 20—21 май 1998, Пловдив, 1998, с. 85—86.

17. Коен, Д. Б. Банкерската дейност на къщата „Евлоги и Христо Георгиеви” в българските земи до Освобождението. — Исторически преглед, 1975, № 6, с. 63—74.

18. Ето някои от тези публикации на Богоров — книги, брошури, статии, известия: Богоров, И. Основа заради направа на една фабрика да преде и тъче памук в Пловдив. Цариград, Пловдив, 1863; Богоров, И. Търговски дружини. — в. „Съветник”, Год. I, бр. 41—42 от 6 ян. 1864 г.; Богоров, И. Известие. Пловдивско-памучна дружина за направа на една фабрика да преде и тъче памук. — в. „Съветник”, Год. II, бр. 14 от 4 юли 1864 г.; Уставът на Компания за памучна фабрика в Пловдив (Филибе). 7 юли 1864 г.; Богоров, И. Към честитити акционери на Компанията за памучна фабрика в Пловдив. — в. „Съветник”, Год. II, бр. 18 от 1 авг. 1864 г.; Богоров, И. Към честити акционери на съдружество за памучна фабрика в Плов-

див. Позив за записване на акционери. — в. „Турция“, Год. I, бр. 2 от 1 авг. 1864 г.; **Богоров, И.** Съдружество за памучна фабрика в Пловдив. Основа д-р И. А. Богоров, технологически наставник. Пловдив, издадено от директора на съдружеството. Виена, 1865; **Богоров, И.** Съдружество за памучна фабрика в Пловдив. — в. „Турция“, Год. II, бр. 40 от 9 апр. 1866 г.

19. в. „Дунав“, бр. 107 от 11 септ. 1866 г.

20. **Бочев, Ст.** Цит. съч., с. 239–242.

21. **Богоров, И.** Живота ми, описан от мене. — В: **Богоров, И.** За народна сваят, добро поминуване и родна реч. Избрани произведения. Редактор и съставител проф. Г. Боршуков, Пловдив, 1970, с. 33–34.

22. Пак там, с. 33–34.

23. **Запрянова, Св.** Развитие на капиталистическите форми на производство в икономиката на Пловдив и Пловдивския край през 60-те — 70-те години на XIX в. — Известия на музеите от Южна България. Т. VIII, 1982, с. 163.

24. Архив на Найден Геров, БАН, 1911, Т. I, с. 25.

25. **Янчева, И.** От хаджията до буржоата: времето на банкерите във възрожденския Пловдив. — В: Сб. „В търсене на истината.“ Юбилейно издание по случай 70 години от рождението на професор Николай Генчев. Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, София, 2002, с. 143, 146.

26. Устав на Българско дружество „Пчела“ — Пловдив. Виена, 1872.

27. **Запрянова, Св.** „Групата на младите“ в обществено-политическия живот в Пловдив през 60-те и 70-те години на XIX в. — В: Сб. „Култура, църква и революция през Възраждането“. Сливен, 1995, с. 162.

28. Пак там, с. 162.

29. **Запрянова, Св.** Опити за създаване на модерна кредитна система в Пловдив ..., с. 87; **Янчева, И.** От хаджията до буржоата ..., с. 144.

30. **Запрянова, Св.** Опити за създаване на модерна кредитна система в Пловдив ..., с. 87, 90; **Янчева, И.** От хаджията до буржоата ..., с. 146.

31. в. „Дунав“, бр. 413 от 24 септ. 1869 г.

32. **Бочев, Ст.** Цит. съч., с. 250–251.

33. в. „Турция“, бр. 51 от 6 февр. 1871 г.

34. Енциклопедия „Българска възрожденска интелигенция“. София, 1988, с. 602.

